

Evolution of Mechanisms Regulating EU Relations with the South Caucasus

Ali Sabbaghian¹

Assistant Professor, Regional Studies Department, Faculty of Law &
Political Science, University of Tehran

(Date received: 11 March 2020- Date approved: 12 February 2022)

Abstract

Introduction: The South Caucasus refers to the region south of the Great Caucasus Mountains and includes the three countries of Georgia, Armenia and the Republic of Azerbaijan. The region is considered by foreign actors, including the European Union, as a single subgroup of regions. International interventions in the South Caucasus began after the collapse of the Soviet Union. After the collapse of the Soviet Union, the European Union paid attention to the surviving countries of the Soviet Union in the Baltic region immediately after independence, but ignored Georgia, Armenia, and the Republic of Azerbaijan, which survived the collapse of the Soviet Union in the South Caucasus. A few years after the collapse of the Soviet Union, the European Union has gradually shifted its role from one observer to the South Caucasus to an actor with well-defined interests in the region. The reason for this change of approach was the increasing importance of the South Caucasus region for the European Union. The South Caucasus is important to the EU in several ways: the geopolitical position of the region, the existence of energy resources including oil and gas that the EU needs to diversify its energy sources, and the transit position of the region to connect north, south and east and the West that is important to the European Union. The Caucasus region is also important for the EU in terms of security. The European Union is particularly concerned about stability in the South Caucasus due to the geographical proximity of the Caucasus to its borders. With the accession of Bulgaria and Romania to the European Union, the EU is bordered by the North and South Caucasus by sea. Also, in case of Turkey's membership in the European Union, this union will be the immediate neighbor of the South Caucasus. Accordingly, security in the South Caucasus has become increasingly

---

1. E-mail: sabbaghian@ut.ac.ir

important in the overall security of the European Union. Stability in the South Caucasus region, which borders the European Union, also has positive benefits for the EU, as it provides access to the Caspian Sea and beyond, including its energy resources. The existence of unresolved conflicts in the South Caucasus region is another factor in the region's importance to the EU. The EU is interested in managing and assisting in resolving security issues in the Caucasus, as crises in the region could have different consequences for Europe. For example, one of the immediate consequences of insecurity in the Caucasus will be the humanitarian crisis and the influx of refugees from the resurgence of conflict in the region towards Europe.

Research Question: This paper examines the question of what regulatory mechanisms the European Union has used in regulating its relations with the countries of the South Caucasus, and how these mechanisms have evolved.

Research Hypothesis: The hypothesis of this paper was that the European Union has regulated its relations with the countries of the Caucasus on the basis of the requirements of normative power and, in parallel, has designed and implemented regulatory mechanisms.

Methodology (and Theoretical Framework if there are): The theoretical framework of this paper is normative power theory. Europe has longer-term concerns about instability in the Caucasus, such as the rise of extremism and the spread of organized crime. In such a situation, the European Union has also adopted a normative approach in relations with the countries of the South Caucasus, given that it has established normative power as its international hallmark and based it on its foreign policy. The EU's reliance on normative power has set it apart from other actors in the South Caucasus. In fact, pursuing a normative approach to a kind of foreign Europeanization policy means extending the norms, standards and values of the European Union beyond its political borders. Through a normative approach, the European Union pursues goals such as strengthening human rights, democratization, the rule of law and strengthening good governance within the framework of its normative power in the target countries. The instruments of this policy are support for institutionalization, trade liberalization, economic reform, cohesion in legislation, and assistance in resolving disputes. The bilateral Partnership and Cooperation Agreement, the European Neighborhood Policy, the Eastern Partnership, and other special cooperation and assistance programs have been concluded within this framework.

Results and Discussion: The findings show that the regulatory mechanisms of EU-South Caucasus relations are influenced by the complexities of regional relations and different strategic approaches of the countries of the region for relations with the EU, as well as the acceptance of the principle of differentiation and principled pragmatism in EU foreign policy and moved from holistic multilateralism based on the normative approach towards differentiated bilateralism based on realism. Within this framework, the mechanism includes concluding partnership and bilateral cooperation agreements, establishing a neighborhood policy, appointing an EU Special Representative for the South Caucasus, the Black Sea Cooperation Initiative, the Eastern Partnership program and new bilateral agreements over a period of about 30 years.

Conclusion: The evolution of the EU's approach to the South Caucasus shows that Brussels is gradually has withdrawn form its normative ambitions in its relations with the countries of this region and with taking into account the objective facts, has taken a flexible approach to examining the various interests and aspirations of the South Caucasus countries. As a result, the process of regulating the mechanisms governing the EU's relations with the countries of the South Caucasus has shifted from pervasive multilateralism to differentiated bilateralism.

Keywords: European Union, South Caucasus, Neighborhood Policy, Eastern Partnership, Normative Power, Europeanization

پښتونستان د علومو انساني و مطالعات فرېنچي
پرتال جامع علوم انساني

تحول در سازوکارهای تنظیم‌کننده روابط اتحادیه اروپا

با کشورهای قفقاز جنوبی*

علی صباغیان**

استادیار، گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۱ - تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۱۱/۲۳)

چکیده

جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک منطقه قفقاز جنوبی، وجود منابع انرژی نفت و گاز، در مسیر حمل و نقل بودن منطقه از نظر ارتباط دادن شمال جنوب و شرق غرب و نیز منازعه‌های حل نشده در این منطقه موجب توجه بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی به منطقه قفقاز جنوبی شد. اتحادیه اروپا در دوران بعد از جنگ سرد می‌خواست نقش خود به‌عنوان بازیگر بین‌المللی را تثبیت کند. همچنین در چارچوب گسترش اعضا، مرزهایش به قفقاز جنوبی نزدیک شده بود. به تدریج روابط با کشورهای قفقاز جنوبی را در پیش گرفت و سازوکارهای تنظیم‌کننده این روابط را در ساختار نهادی و تصمیم‌گیری خود تدوین کرد. در این نوشتار به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که اتحادیه اروپا در تنظیم روابط خود با کشورهای قفقاز جنوبی از چه سازوکارهای تنظیم‌کننده روابط استفاده کرده و این سازوکارها چگونه دچار تحول شده است؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح می‌شود که اتحادیه اروپا روابط خود با کشورهای قفقاز را بر مبنای الزام‌های قدرت هنجاری تنظیم و به موازات آن سازوکارهای تنظیم‌کننده دوجانبه و چندجانبه را طراحی و اجرا کرده است. براساس روش کیفی در چارچوب نظریه قدرت هنجاری موضوع را بررسی می‌کنیم.

یافته‌های این نوشتار نشان می‌دهد که سازوکارهای تنظیم‌کننده روابط اتحادیه اروپا و کشورهای قفقاز جنوبی در تأثیر پیچیدگی‌های روابط منطقه‌ای و راهبردهای متفاوت کشورهای این منطقه برای روابط با اتحادیه اروپا در پرتو واقعیت‌های عینی و منافع و خواسته‌های مختلف کشورهای قفقاز جنوبی به تدریج از چندجانبه‌گرایی کل‌گرایانه فراگیر مبتنی بر رویکرد هنجاری به سوی دوجانبه‌گرایی متمایز مبتنی بر واقع‌گرایی پیش رفته است.

* این مقاله در قالب یک طرح پژوهشی با عنوان "تحول سازوکارهای تنظیم‌کننده روابط اتحادیه اروپا با قفقاز جنوبی" با پشتیبانی مالی مرکز مطالعات اوراسیای مرکزی دانشگاه تهران تهیه شده است.

** نویسنده مسئول: E-mail: sabbaghian@ut.ac.ir

واژگان اصلی: اتحادیه اروپا، اروپایی‌سازی، سیاست همسایگی، قدرت هنجاری، قفقاز جنوبی، مشارکت شرقی.

مقدمه

قفقاز جنوبی* به منطقه واقع در جنوب رشته کوه بزرگ قفقاز گفته می شود و سه کشور گرجستان، ارمنستان و جمهوری آذربایجان را دربرمی گیرد. این منطقه از سوی بازیگران خارجی از جمله اتحادیه اروپا همچون زیرگروه منطقه ای واحد شناخته می شود. اصطلاح قفقاز جنوبی به نسبت جدید است و پیش تر این منطقه به عنوان ماورای قفقاز شناخته می شد. ماورای قفقاز از واژه روسی «زاکاواکازی»[†] گرفته شده است و در زبان های غربی به عنوان «سرزمین های پشت رشته کوه قفقاز» ترجمه می شد که آشکارا بیانگر دیدگاه روسی در این زمینه بود. اکنون اصطلاح ماورای قفقاز از فرهنگ لغت سیاسی بین المللی حذف شده است و از اصطلاح قفقاز جنوبی به عنوان جایگزین برای جداسازی آن از روسیه استفاده می شود (Gogberashvili, 2010: 11).

پس از فروپاشی اتحاد شوروی مداخله های بین المللی در منطقه قفقاز جنوبی آغاز شد. این مداخله ها در قفقاز جنوبی، مسئله بزرگ تر دمکراتیک سازی و تحول اقتصادی و اجتماعی را هدف قرار داده است. برخی بر این باور هستند که مطالعه مداخله های بین المللی در منطقه قفقاز، فرصت ویژه ای برای ارزیابی موضوع مهم چگونگی انتقال پذیری هنجارهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و رویه های شکل گرفته در یک بستر فرهنگی به بستر فرهنگی دیگر به طور کامل متفاوت فراهم کرده است (Sabanadze, 2002: 4). اتحادیه اروپا از با تأخیرترین بازیگران وارد شده به منطقه قفقاز جنوبی است. منطقه قفقاز جنوبی در طول دهه ۱۹۹۰ به ندرت در رادار اتحادیه اروپا نشان داده شده است. به این دلیل که اتحادیه اروپا در آن دوران انگیزه کمتری داشت برای ورود به یک منطقه حاشیه ای ناامن و دور که درگیر مشکلات بی شماری بود و تا حد زیادی منطقه نفوذ روسیه شناخته می شد (Paul, 2016).

اتحادیه اروپا به کشورهای بازمانده از اتحاد شوروی در منطقه بالتیک بلافاصله پس از استقلال توجه کرد، اما کشورهای گرجستان، ارمنستان و جمهوری آذربایجان، کشورهای بازمانده از فروپاشی اتحاد شوروی در منطقه قفقاز جنوبی را نادیده گرفت. برخی کشورهای عضو اتحادیه اروپا یا سازمان های اروپایی همچون سازمان امنیت و همکاری اروپا[‡] یا شورای اروپا[§] در سال ۱۹۹۲ وارد این منطقه شدند. اتحادیه اروپا در سال ۱۹۹۶ با این سه کشور موافقت نامه های مشارکت و همکاری امضا کرد و با اجرایی کردن موافقت نامه ها از سال ۱۹۹۹ روابط خود را با آن ها آغاز کرد. همچنین کمک های خود را با کمک های فنی برای کشورهای

* South Caucasus

† Zakavkazje

‡ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

§ Council of Europe

مستقل هم‌سود* و ابزار اروپایی برای دموکراسی و حقوق بشر[†] به کشورهای قفقاز جنوبی ارائه می‌کرد (Babayan, 2010: 12).

با وجود این، گسترش اتحادیه اروپا و افزایش اعضای این اتحادیه و نیز گسترش مرزهای آن در جنوب و شرق بر کشورهای ورای اروپای جغرافیایی تأثیر تاریخی داشته است. اتحادیه اروپا پس از گسترش، بر تردیدهای اولیه خود مسلط شد و دریافت، ظرفیت همکاری با کشورهای این منطقه که در شرق دور آن واقع شده و تعهد خود به ارزش‌های مشترک را نشان داده بودند. بر این اساس، این اتحادیه متوجه شد که حتی کشورهای پیرامون اروپای جغرافیایی ممکن است روزی به بخشی از فرایند تقویت روابط تبدیل شوند (Alieva, 2006: 1). روند تحولات رویکرد اتحادیه اروپا نشان می‌دهد که با فاصله گرفتن از دوران فروپاشی اتحاد شوروی و استقلال جمهوری‌های قفقاز جنوبی، اروپا به تدریج نقش خود را از یک ناظر به مسائل قفقاز جنوبی به طرف با منافع دقیق و تعریف شده در منطقه تغییر داده است. پس از ورود سازمان امنیت و همکاری اروپا، شورای اروپا و ناتو، اتحادیه اروپا نیز نگاه خود به شرق را گسترش داد و مشخص‌تر به قفقاز جنوبی نزدیک شد. همچنین با عضویت رومانی و بلغارستان در اتحادیه اروپا، این اتحادیه از راه دریای سیاه با قفقاز جنوبی همسایه شد. این چرخش به سوی جنوب شرقی در مرکز جاذبه اتحادیه اروپا با اهمیت یافتن قفقاز جنوبی در امور جهانی و اجبار اتحادیه اروپا به شناسایی منافعش در قفقاز و گسترش راهبردهایی برای دستیابی به این منافع همراه شد (Cornell & Starr, 2006: 7).

با توجه به این وضعیت، در این نوشتار به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که اتحادیه اروپا در روند تحول رویکرد خود به قفقاز جنوبی از چه سازوکارهای تنظیم‌کننده روابط استفاده کرده و این سازوکارها چگونه دچار تحول شده است؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح می‌شود که سازوکارهای تنظیم‌کننده روابط اتحادیه اروپا و کشورهای قفقاز جنوبی در تأثیر پیچیدگی‌های روابط منطقه‌ای و رویکردهای راهبردی متفاوت کشورهای این منطقه برای روابط با اتحادیه اروپا و نیز پذیرش اصل تمایز و عمل‌گرایی در سیاست خارجی اتحادیه اروپا از چندجانبه‌گرایی کل‌گرایانه مبتنی بر رویکرد هنجاری به سوی دوجانبه‌گرایی متمایز مبتنی بر واقع‌گرایی حرکت کرده است. در این نوشتار نظریه قدرت هنجاری را به عنوان چارچوب نظری تبیین و اهمیت منطقه قفقاز جنوبی برای اتحادیه اروپا را بیان می‌کنیم. سپس سازوکارهایی را بررسی می‌کنیم که در ۳۰ سال گذشته مبنای روابط اتحادیه اروپا با قفقاز جنوبی بوده است مانند موافقت‌نامه‌های مشارکت و همکاری، نماینده ویژه اتحادیه اروپا برای

*. Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States (TACIS)

†. European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR)

قفقاز جنوبی، سیاست همسایگی، ابتکار همکاری دریای سیاه، برنامه مشارکت شرقی و موافقت‌نامه‌های دوجانبه جدید.

پیشینه پژوهش

در سه دهه بعد از فروپاشی اتحاد شوروی و استقلال جمهوری‌های قفقاز جنوبی پژوهش‌های بسیاری جنبه‌های مختلف زندگی اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و روابط خارجی این کشورها را در مرکز توجه خود قرار داده‌اند و پژوهشگران، سیاست و رویکرد اتحادیه اروپا به منطقه قفقاز جنوبی را از ابعاد مختلف بررسی کرده‌اند. آلبوا* (۲۰۰۶) در مقاله «اتحادیه اروپا و قفقاز جنوبی»[□] ابعاد مختلف روابط دو طرف را بررسی کرده است. او می‌نویسد گنجاندن ارمنستان، جمهوری آذربایجان و گرجستان در سیاست همسایگی اروپا فرصتی برای قفقاز جنوبی و اتحادیه اروپا است تا روابطی ایجاد کنند که همه طرف‌ها بتوانند از آن بهره‌مند باشند. او تأکید می‌کند در صورت نداشتن چشم‌اندازهای فوری عضویت کشورهای قفقاز جنوبی در اتحادیه اروپا روند همگرایی به‌خودی‌خود یک ارزش است، زیرا روند اصلاح جوامع در حال گذار قفقاز جنوبی را ارتقا می‌بخشد. البته برای رسیدن به این هدف، اتحادیه اروپا در تعامل با قفقاز باید خواسته‌های قوی جوامع قفقاز برای یکپارچه‌سازی و برخی از ویژگی‌های اساسی انتقال این کشورها را در نظر بگیرد.

نیکنامی (۱۳۹۸) در مقاله «فرصت‌ها و چالش‌های اقتصادی موافقت‌نامه تجارت آزاد اتحادیه اروپا و گرجستان برای جمهوری اسلامی ایران» تأثیر موافقت‌نامه تجارت آزاد دوجانبه اتحادیه اروپا و گرجستان در تعمیق روابط اتحادیه اروپا با گرجستان و پیامدهای آن برای بهبود روابط اتحادیه اروپا و ایران را بررسی کرده است. کورنل و استار[□] (۲۰۰۶) در مقاله «قفقاز چالشی برای اتحادیه اروپا»[□] می‌گویند اتحادیه اروپا به تدریج از نقش یک ناظر در امور قفقاز به یک طرف علاقه‌مند با منافع مشخص و روشن‌تر در منطقه تبدیل شده است و همراه با گسترش شورای اروپا، ناتو و خود اتحادیه، این اتحادیه در حال نزدیک‌تر شدن به قفقاز جنوبی است.

جریک و کارمونا** (۲۰۲۱) در مقاله «سه همسایه مشارکت شرقی در جنوب قفقاز»^{□□} روابط اتحادیه اروپا با سه کشور ارمنستان، جمهوری آذربایجان و گرجستان و حمایت از تلاش‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اصلاحات در این کشورها باهدف افزایش

*. Leila Alieva

†. EU and South Caucasus.

‡. Svante E. Cornell and S. Frederick Starr

§. The Caucasus: A Challenge for Europe.

** . Michal Jiráček and Florian Carmona

††. Three Eastern Partnership Neighbours in the South Caucasus

دمکراتیک‌سازی و حاکمیت خوب امنیت انرژی، حفاظت از محیط‌زیست و توسعه اقتصادی و اجتماعی را بررسی کرده‌اند. لابرر* (۲۰۱۹) در مقاله «گسترش اتحادیه اروپا در قفقاز جنوبی»[‡] می‌نویسد تعامل اتحادیه اروپا با منطقه قفقاز جنوبی فقط بازتاب اراده بسیاری از اعضای آن است و فعالیت‌های انجام‌شده اتحادیه اروپا با توجه به هدف‌های اعضا و در چارچوب اختیارات اختصاص‌یافته انجام می‌شود. با وجود این، اگر هدف راهبردی تأمین امنیت یکی از مناطق همسایه اتحادیه اروپا بوده است، شواهد نشان می‌دهد که سطح تعامل به نتیجه مطلوب نمی‌رسد. مگراچیان و همکاران[‡] (۲۰۰۹) در کتاب «اتحادیه اروپا و قفقاز جنوبی: سه دیدگاه در مورد آینده طرح اتحادیه اروپا از قفقاز»[‡] موضوع چگونگی شکل‌گیری روابط اتحادیه اروپا و همسایگان شرقی آن در قفقاز جنوبی را بررسی کرده‌اند.

پال** (۲۰۱۶) در مقاله «اتحادیه اروپا و قفقاز جنوبی ۲۵ سال بعد از وابستگی متقابل»^{‡‡} می‌گوید قفقاز جنوبی منطقه بسیار پیچیده‌ای است که اتحادیه اروپا در حالی که روابط خود با این منطقه را بیش از دو دهه حفظ کرده است، اما هنوز به رویکردی راهبردی در برابر این منطقه نرسیده است. رسولی ثانی آبادی و روستایی (۱۳۹۷) در مقاله «الگوهای دوستی و دشمنی و بحران‌ها در قفقاز جنوبی» می‌نویسند بحران‌های قره‌باغ، اوستیای جنوبی و آبخازیا به‌عنوان عامل بحران و ناامنی در منطقه قفقاز جنوبی موجب شد شبکه‌ای از بازیگران هویتی در قفقاز جنوبی شکل بگیرد. شبکه‌ای که بدون توجه به وابستگی‌های هویتی در سه کشور این منطقه، جمهوری آذربایجان، گرجستان و ارمنستان پراکنده شده‌اند، هر یک میان خود الگوهای متفاوت از دوستی تا دشمنی دارند و از عامل‌های اصلی بروز تنش و بحران در قفقاز جنوبی هستند. مطلبی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله «سیاست جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اروپا در قفقاز جنوبی: تقابل‌گرایی یا همکاری‌جویی» می‌گویند قفقاز جنوبی به دلیل موقعیت بی‌مانند جغرافیایی و ارتباطی خود، جاذبه‌های اقتصادی زیادی دارد که اکنون اتحادیه اروپا گسترش به شرق به همسایه بی‌واسطه قفقاز تبدیل شده است. آن‌ها با بررسی هدف‌ها و فعالیت‌های اتحادیه اروپا در منطقه قفقاز نشان می‌دهند که نه تنها تقابل و تعارضی میان منافع ایران و این اتحادیه وجود ندارد، بلکه در زمینه ایجاد ثبات و امنیت و توسعه اقتصادی در منطقه منافع مشترک دارند. این مقاله‌هایی که در موضوع نوشتار حاضر نوشته شده‌اند، منابع ارزشمندی هستند که در این نوشتار از آن‌ها استفاده می‌کنیم، اما هیچ‌کدام با این نوشتار هم‌پوشانی زیادی ندارند.

*. Frederic Labarre,

‡. EU Engagement in the South Caucasus: A Brief Stock-taking

‡. Tigran Mkrtchyan

‡. The European Union and the South Caucasus: Three Perspectives on the Future of the European Project from the Caucasus

** Amanda Paul

‡‡. The EU and the South Caucasus 25 Years Since Independence

چارچوب نظری

برای تبیین نظری رویکرد اتحادیه اروپا به قفقاز جنوبی می‌توان از نظریه‌های مختلف روابط بین‌الملل استفاده کرد. در این نوشتار ما نظریه قدرت هنجاری* را به‌عنوان چارچوب نظری برای تبیین روابط اتحادیه اروپا با کشورهای قفقاز و تحول سازوکارهای تعیین‌کننده این روابط انتخاب کرده‌ایم. به این دلیل که اتحادیه اروپا در هریک از سازوکارهای مدنظر خود برای روابط با کشورهای قفقاز جنوبی هنجارسازی‌های مختلفی مانند اقتصاد بازار، آزادسازی تجاری، دمکراسی، احترام به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادی، حاکمیت قانون دنبال کرده است. نظریه قدرت هنجاری نظریه‌ای در مورد هنجارها، مقررات، ارزش‌ها و استانداردهایی است که در سیاست جهانی مطرح است (Sabbaghian, 2020: 5).

هنجار بین‌المللی عبارت است از چیزهایی که در روابط بین‌الملل عادی، طبیعی و رایج محسوب می‌شوند؛ بنابراین قدرت هنجاری به معنای توسل یک بازیگر به ایده‌هایی است که در جامعه بین‌المللی طبیعی و رایج محسوب می‌شوند (Ramezani & Hekmatnejad, 2015: 52). تبیین قدرت هنجاری به‌عنوان توجیه‌گر ذهنی و غیرمادی نیازمند فهم و تحلیل سه موضوع اصول، اقدام‌ها و آثار به‌هم‌پیوسته آن است. برای اینکه توجیه قدرت هنجاری متقاعدکننده و جذاب باشد، باید قواعد پیش‌برنده آن نیز مشروعیت داشته باشد. چنین مشروعیتی در سیاست جهانی از کنوانسیون‌ها، پیمان‌ها یا موافقت‌نامه‌های امضا شده به‌دست می‌آید. همچنین اقدام‌های انجام شده برای پیشبرد قدرت هنجاری باید متقاعدکننده و مستدل و موجب اعتبار یا شرم‌ساری باشد. متقاعدسازی در پیشبرد و اجرای قواعد و اصول قدرت هنجاری در سیاست جهانی نیازمند مشارکت سازنده، نهادینه‌سازی روابط و ترغیب گفت‌وگوهای چندجانبه و میان چند طرف شرکت‌کنندگان باشد. همچنین قدرت هنجاری برای تأثیرگذاری اقدام‌های انجام‌شده در زمینه اجرای قواعد و اصول باید اجتماعی‌کننده به‌نظر رسد.

توجیه هنجاری برای اینکه متقاعدکننده و جذاب به‌نظر برسد باید شامل اجتماعی‌شدن، مشارکت و مالکیت باشد. اجتماعی‌شدن به‌عنوان تأثیر اقدام‌های انجام‌شده برای اجرا و پیشبرد قواعد و اصول در سیاست جهانی باید بخشی از فرایند بی‌انتهای مشارکت، مذاکره و تفاهم باشد (Manners, 2009: 2-4). اتحادیه اروپا به‌تقریب از ابتدای قرن بیست‌ویکم قدرت هنجاری را همچون تمایزبخشی بین‌المللی خود انتخاب کرده است. یان منرز، هنجارهای مختلف اتحادیه اروپا را که مبنای شکل‌گیری قدرت هنجاری این اتحادیه را تشکیل می‌دهد و امروزه با گنجانده‌شدن در مقررات قانونی پیمان‌های این اتحادیه در شکل زرادخانه قدرت هنجاری آن برای پیشبرد منافع و هدف‌های آن نمود پیدا کرده است در جدول ۱ نشان داده است.

جدول ۱. پایه‌های قدرت هنجاری اتحادیه اروپا

*. Normative power

اصول	کارکردها و هدفها	نهادهای پایا	حقوق بنیادی
آزادی	وحدت اجتماعی	تضمین دموکراسی	شأن انسانی
دموکراسی	نبود تبعیض	حاکمیت قانون	آزادی‌ها
احترام به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادی	توسعه پایدار	حقوق بشر	عدالت
حاکمیت قانون	-	حمایت از اقلیت‌ها	شهروندی برابری
مبانی قانونی: ماده ۶ پیمان اتحادیه اروپا	مبنای قانونی: ماده ۲ پیمان جامعه اروپا و مواد ۶ و ۱۳ پیمان جامعه اروپا	مبنای قانونی: سند نهایی مصوب ژوئن ۱۹۹۲ شورای سران اروپا	منشور حقوق بنیادین اتحادیه اروپا

(Source: Manners, 2002: 243)

ترکیب زمینه‌های تاریخی، سیاست ترکیبی و نهادهای حقوقی در دوره بعد از جنگ سرد، زمینه گنجاندن هنجارها و اصول جهان‌شمول در مرکز روابط اتحادیه اروپا با اعضا و دیگر کشورهای جهان را فراهم کرده است. جنبه‌های هنجاری و ارزش محور اتحادیه اروپا بیش از هر چیز در تحولات عرصه همکاری سیاست خارجی و تأکید هم‌زمان بر اهمیت ارزش‌ها و هنجارها برای هدایت روابط خارجی به وسیله حلقه‌های سیاست‌گذاری اتحادیه اروپا را نشان داده است. ارزش‌ها و اصول گنجانده شده در پیمان‌های اصلی اتحادیه اروپا در بردارنده پوسته هویت داخلی اتحادیه و شکل‌دهنده نقش آن در عرصه بین‌المللی به عنوان یک بازیگر سیاست خارجی است. در ماده ۲ پیمان لیسبون و ماده ۶ پیمان اتحادیه اروپا (ماستریخت) آمده است که اساس اتحادیه اروپا بر مبنای ارزش‌های احترام به شأن انسان، آزادی، دموکراسی، برابری، حاکمیت قانون، و احترام به حقوق بشر از جمله حقوق اقلیت‌هاست. این ارزش‌ها برای همه اعضای اتحادیه در جامعه‌ای با وجود کثرت‌گرایی، نبود تبعیض، تساهل، عدالت، همبستگی و برابری بین زن و مرد مشترک است (Whitman, 2011: 1).

فراتر از این، اتحادیه اروپا بیشتر از هر بازیگر جهانی به سوی مشروط‌کردن روابط خارجی خود بر اساس هنجارهای اروپایی حرکت کرده است و هدف‌های سیاست خارجی و سیاست توسعه‌ای خود را به تحقق هنجارهای مورد نظر در کشورهای هدف مشروط کرده است (Manners, 2002: 240). هدف‌های گنجانده شده در نسل دوم مشروط‌سازی سیاسی کمک‌های

خارجی بسیار متفاوت از گذشته است. اکنون کمک خارجی تنها انتقال منابع و سرمایه به کشور هدف نیست، بلکه عامل مهمی برای انتقال فرهنگ و ارزش‌ها نیز شناخته می‌شود (STOKKE, 2006: 21). نداشتن قدرت نظامی اتحادیه اروپا موجب شده است، قدرت هنجاری نقش مهمی در پیشبرد هدف‌های مختلف این اتحادیه در خارج از مرزهای آن داشته باشد. بر این اساس، اصل قدرت هنجاری اتحادیه اروپا ارائه کمک‌های مشروط‌سازی شده باهدف گسترش هنجارها و ارزش‌های اروپایی به کشورهای خارج از این اتحادیه از جمله کشورهای قفقاز جنوبی است. اتحادیه اروپا از شش راه هنجارهای خود را ترویج می‌کند:

۱. سرایت* که ترویج و انتشار هنجارهای ناشی از ترویج ایده‌ها از سوی اتحادیه اروپا به کنشگران دیگر است؛

۲. انتشار اطلاعات[□] که نتیجه به‌کارگرفتن ارتباطات راهبردی و ارتباطات اعلامی است؛
۳. انتشار رویه‌ها[□] که متضمن نهادینه‌شدن رابطه میان اتحادیه اروپا و طرف سوم، عضویت در یک سازمان بین‌المللی و گسترش اتحادیه اروپا است؛
۴. انتقال[□] که اتحادیه اروپا با تبادل کالا، تجارت، کمک‌های مالی یا کمک‌های فنی با طرف‌های سوم به‌وسیله ابزارهای مالی ارزش‌های مورد نظر خود را منتقل می‌کند؛
۵. انتشار آشکار** نیز در نتیجه حضور فیزیکی اتحادیه اروپا در دولت‌های دیگر و سازمان‌های بین‌المللی اتفاق می‌افتد؛
۶. صافی فرهنگی^{□□} نیز بر هنجارهای بین‌المللی و یادگیری سیاسی مؤثر در دولت‌های سوم و سازمان‌ها اثر می‌گذارد و به یادگیری، سازگاری و مقاومت در برابر هنجارها منتهی می‌شود (Samoudi Pilehrood, 2017: 6).

بناکردن روابط خارجی اتحادیه اروپا بر قدرت هنجاری، این اتحادیه را از دیگر بازیگران در قفقاز جنوبی متفاوت کرده است. این اتحادیه سیاست‌های خود را با برنامه‌های طراحی شده بر مبنای برداشت خویش از قدرت هنجاری اجرا کرده است.

موافقت‌نامه‌های مشارکت و همکاری

روابط دوجانبه از مسیرهایی است که اتحادیه اروپا در چارچوب الزام‌های قدرت هنجاری و پیش از آن، قدرت مدنی به‌عنوان ممیزه بین‌المللی خود، تلاش کرده است هنجارهای مورد نظر را با آن پیش ببرد. بیشتر موافقت‌نامه‌های دوجانبه در روابط خارجی اتحادیه اروپا

*. Contagion

†. Information diffusion

‡. Procedural diffusion

§. Transference

**. Overt diffusion

††. Cultural filter

موافقت‌نامه‌های معروف به موافقت‌نامه‌های همکاری* است که البته در عمل، نام‌های مختلفی دارد. در مورد روابط اتحادیه اروپا با کشورهای قفقاز جنوبی نام این موافقت‌نامه‌ها، موافقت‌نامه‌های مشارکت و همکاری[‡] است که اولین سازوکار اتحادیه اروپا برای تنظیم روابط با کشورهای قفقاز جنوبی برآورد می‌شود. در سال‌های اولیه بعد از فروپاشی اتحاد شوروی کشورهای قفقاز جنوبی به‌عنوان منطقه‌ای جدا مورد توجه اتحادیه اروپا قرار نداشت و هرگونه کمکی به کشورهای این منطقه در چارچوب سازوکارهای فراگیر یا موردی بود. در این چارچوب، گرجستان، ارمنستان و جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۱ از کمک‌های برنامه تأمین مالی کمک فنی برای کشورهای مستقل هم‌سود[§] و کمک‌های اتحادیه اروپا به آوارگان منطقه منازعه در آبخازیا، اوستیای جنوبی و ناگورنو قره‌باغ بهره می‌بردند. همچنین مردم محلی نیز با برنامه امنیت غذایی اتحادیه اروپا و دفتر کمک‌های انسانی جامعه اروپا[¶] حمایت می‌شدند (Stewart, 2011: 69).

هیچ‌کدام از این موارد سازوکاری برای تنظیم روابط اتحادیه اروپا به کشورهای قفقاز جنوبی محسوب نمی‌شود. اتحادیه اروپا که در سال‌های اولیه بعد از فروپاشی اتحاد شوروی و استقلال کشورهای قفقاز جنوبی توجهی به آن‌ها نداشت، کم‌کم از نیمه دهه ۱۹۹۰ نگاه خود به این منطقه را تغییر داد. در این چارچوب در سال ۱۹۹۶ اولین سازوکار تنظیم‌کننده روابط با سه کشور گرجستان، ارمنستان و جمهوری آذربایجان ایجاد شد. این سازوکار امضای موافقت‌نامه‌های مشارکت و همکاری با این سه کشور، مشابه موافقت‌نامه‌های امضا شده با دیگر کشورهای نواستقلال از فروپاشی اتحاد شوروی بود. اگرچه این موافقت‌نامه‌ها راه را برای گفت‌وگوی سیاسی و تقویت همکاری اقتصادی هموار می‌کرد، اجرای با تأخیر آن‌ها در سال ۱۹۹۹ و نیز قلمروی محدود آن‌ها در مقایسه با موافقت‌نامه‌های امضا شده با روسیه، اوکراین و مولداوی نشان‌دهنده تعهد محدود اتحادیه اروپا است به آنچه یک منطقه دورافتاده تلقی می‌شد. این موافقت‌نامه‌ها برخلاف موافقت‌نامه‌های امضا شده با روسیه، اوکراین و مولداوی در بردارنده هدف ایجاد منطقه تجارت آزاد نبود. در دهه ۱۹۹۰ اتحادیه اروپا در سازوکارهای طراحی شده برای حل و فصل منازعات جانشینی در آبخازیا و اوستیای جنوبی در گرجستان و نیز منازعه قره‌باغ بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان نیز مشارکت نداشت

* . European Union Association Agreement (AA)

موافقت‌نامه‌های همکاری، یک موافقت‌نامه الزام‌آور حقوقی بین اتحادیه اروپا و کشورهای دیگر با هدف ایجاد روابط نزدیک‌تر در سطح گسترده‌ای از موضوع‌ها است. البته ای‌ای قالب این موافقت‌نامه‌هاست، ولی اسم آن می‌تواند از یک کشور به کشور دیگر متفاوت باشد.

†. Partnership and Cooperation Agreements (PCAs)

‡. Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States (TACIS)

§. European Community Humanitarian Office (ECHO)

(Delcour & Hoffmann, 2018: 9). با همه محدودیت‌هایی که در موافقت‌نامه‌های مشارکت و همکاری وجود داشت تا نوامبر ۲۰۰۶ که دولت‌های گرجستان، ارمنستان و جمهوری آذربایجان با اتحادیه اروپا در مورد برنامه‌های عملی سیاست همسایگی به توافق رسیدند، روابط اتحادیه اروپا با این کشورها بر مبنای همین موافقت‌نامه‌های مشارکت و همکاری بود که از سال ۱۹۹۹ اجرا شده بود. این موافقت‌نامه‌ها برگزارای نشست‌های سطح عالی نمایندگان اتحادیه اروپا با مقام‌های گرجستان، ارمنستان و جمهوری آذربایجان را مجاز می‌کرد و در بردارنده مفادی برای تقویت همکاری در زمینه توسعه تجاری، اقتصادی و گفت‌وگوهای سیاسی بود. بر اساس گزارش سال ۲۰۰۸ کمیسیون اروپا از سال ۱۹۹۲ تا آن زمان در مجموع گرجستان ۵۰۵ میلیون یورو*، جمهوری آذربایجان ۴۰۰ میلیون یورو و ارمنستان ۳۸۶ میلیون یورو کمک از اتحادیه اروپا دریافت کرده بود. این اعداد نشان‌دهنده افزایش روزافزون توجه اتحادیه اروپا به منطقه قفقاز جنوبی است (Stewart, 2011: 69).

نماینده ویژه اتحادیه اروپا برای قفقاز جنوبی

سال ۲۰۰۳ چرخشگاهی در روابط اتحادیه اروپا با منطقه قفقاز جنوبی محسوب می‌شود. در مارس ۲۰۰۳ کمیسیون اروپا در بروکسل با انتشار گزارش دوراندیشی درباره «همسایگی گسترده‌تر اروپا»[‡] همچون مفهومی برای روابط با همسایگان جنوبی و شرقی منتشر کرد. در این گزارش اشاره‌ای به قفقاز جنوبی نشده بود، اما سه ماه بعد قفقاز جنوبی در سند راهبرد امنیتی اتحادیه اروپا جایگاه محکمی یافت. سندی که خاور سولانا تهیه کرده بود. در سند راهبرد امنیتی سال ۲۰۰۳ اتحادیه اروپا آمده است که باید توجه بیشتری داشته باشیم به مسائل قفقاز جنوبی که به زودی به یک منطقه همسایه اتحادیه اروپا تبدیل خواهد شد. علاوه بر این، افزایش توجه به منطقه قفقاز جنوبی در سطح نهادی اتحادیه اروپا با تعیین نماینده ویژه اتحادیه اروپا برای قفقاز جنوبی[§] نیز نشان داده شد (Halbach, 2012: 309).

نمایندگهای ویژه اتحادیه اروپا[¶] سیاست‌ها و منافع این اتحادیه را در مناطق و کشورهای مشکل‌دار پیگیری می‌کنند و نقش فعالی در تلاش‌ها برای تثبیت صلح، ثبات و حاکمیت قانون دارند. نماینده‌های ویژه از کار نماینده عالی اتحادیه در امور خارجی و سیاست امنیتی اتحادیه اروپا** در مناطق مربوطه حمایت می‌کنند. آن‌ها نقش مهمی در ایجاد سیاست خارجی و

*. آمار کمک‌های داده‌شده به گرجستان این‌ها را شامل نمی‌شود: منابع مالی تخصیص‌یافته به این کشور بعد از جنگ اوت ۲۰۰۸ روسیه و گرجستان که بالغ بر ۶ میلیون یورو کمک اتحادیه اروپا و ۸,۴ میلیون کمک کشورهای عضو این اتحادیه است.

‡. Wider Europe -Neighbourhood

‡. European Union Special Representative for the South Caucasus

§. EU Special Representative (EUSR)

** High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy (HR)

امنیتی* قوی‌تر و مؤثرتر اتحادیه اروپا و تلاش‌هایش برای تبدیل شدن به بازیگری مؤثر و مربوطتر و باقابلیت بیشتر در عرصه جهانی دارند (EU Special Representatives, 2019). اولین بار در ۷ ژوئن ۲۰۰۳ شورای وزیران اتحادیه اروپا نماینده ویژه‌ای برای قفقاز جنوبی باهدف کمک به پیشبرد هدف‌های سیاسی اتحادیه اروپا در این منطقه تعیین کرد. هدف‌هایی که اتحادیه اروپا خواستار کمک نماینده ویژه برای پیشبرد آن‌ها بود این موارد را شامل می‌شد: کمک به کشورهای قفقاز جنوبی در اجرای اصلاحات سیاسی و اقتصادی، پیشگیری و کمک به حل و فصل منازعات، کمک به بازگشت آوارگان و تبعیدی‌های داخلی، مشارکت سازنده با بازیگران اصلی ملی همسایه منطقه، حمایت از همکاری فراملی و تضمین هماهنگی، سازگاری و کارآمدی اقدام‌های اتحادیه اروپا در قفقاز جنوبی. در اجرای این تصمیم که در راستای خواست شورای برای داشتن نقش سیاسی فعال‌تر در قفقاز جنوبی بود دیپلمات فنلاندی هیکی تالویتی[‡] به این سمت منصوب شد (Lynch, 2003: 172).

دوره مسئولیت نماینده ویژه اتحادیه اروپا برای قفقاز جنوبی سه‌ساله است. به‌طوری که شورای وزیران اتحادیه اروپا دوره مسئولیت توئو کلاار[‡] نماینده کنونی این اتحادیه برای قفقاز جنوبی را تمدید کرد. او نوامبر ۲۰۱۷ به این پست منصوب شده بود. پس از جنگ سال ۲۰۰۸ روسیه و گرجستان، اتحادیه اروپا نماینده ویژه‌ای برای بحران گرجستان تعیین کرد. از سال ۲۰۱۱ این نمایندگی با نماینده ویژه اتحادیه اروپا برای قفقاز جنوبی یکپارچه شده است و اکنون عنوان آن نماینده ویژه اتحادیه اروپا برای قفقاز جنوبی و بحران گرجستان[‡] است. در ادامه این تحولات در سال ۲۰۰۴ اتحادیه اروپا فعالیت‌های خود در فضای همسایگی از جمله در قفقاز جنوبی را با ابتکار سیاست همسایگی دنبال کرد. این موضوعی است که در بخش بعدی بررسی می‌کنیم.

سیاست همسایگی اروپا

سیاست همسایگی اتحادیه اروپا** اجرای سیاست اروپایی‌سازی خارجی^{‡‡} به معنای گسترش هنجارها، استانداردها و ارزش‌های اتحادیه اروپا فراتر از مرزهای سیاسی این اتحادیه است. سیاست همسایگی اتحادیه اروپا نه سیاست خارجی است و نه سیاست توسعه‌ای، بلکه ترکیبی از این سیاست‌ها با توجه به سیاست امنیتی این اتحادیه است. اتحادیه اروپا از راه سیاست همسایگی، هدف‌هایی همچون تقویت حقوق بشر، دموکراسی‌سازی، اجرای حاکمیت قانون و

*. EU Foreign and Security Policy (CFSP)

†. Heikki Talvitie

‡. Toivo Klaar

§. EU Special Representative for the South Caucasus and the crisis in Georgia.

** . European Neighbourhood Policy (ENP)

††. External Europeanization

تقویت حکمرانی خوب را در چارچوب قدرت هنجاری خود در کشورهای هدف دنبال می‌کند. ابزارهای این سیاست مواردی همچون حمایت از نهادسازی، آزادسازی تجاری، اصلاحات اقتصادی، انسجام در قانون‌گذاری و کمک به حل و فصل منازعات است. یکپارچه‌سازی عمیق‌تر اقتصادی و توسعه گفت‌وگوهای سیاسی واکنش اتحادیه اروپا به پیشرفت هدف‌های سیاست همسایگی در کشورهای هدف است (Popescu, 2006: 2).

سیاست همسایگی اروپا به‌طور رسمی در سال ۲۰۰۴ آغاز شد و شامل ۱۶ کشور در مرزهای جنوبی و شرقی این اتحادیه می‌شد. اتحادیه اروپا با سیاست همسایگی، روابط جدیدی با همسایگان خود آغاز کرد که دربردارنده چشم‌انداز عضویت آن‌ها در کوتاه‌مدت نبود. هدف اتحادیه اروپا از سیاست همسایگی جلوگیری از ایجاد خطوط جداکننده جدید در اروپا و تقویت ثبات و رفاه درون و ورای مرزهای جدید این اتحادیه بود. این سیاست همچنین در پی آن بود تا منطقه رفاه و همسایگی دوستانه و حلقه‌ای دوستانه ایجاد کند که اتحادیه اروپا با آن‌ها از روابط نزدیک، صلح‌آمیز و همکاری‌جویانه برخوردار شود (EFE, 2012: 193). هدف سیاست همسایگی، ایجاد منطقه ثبات در اطراف اتحادیه اروپا به‌وسیله تحول کشورهای هم‌مرز با این اتحادیه به کشورهای دموکراتیک با اصلاحات جامع بود که نظام‌های سیاسی و اقتصادی آن‌ها را تغییر می‌داد. به بیان دیگر، کشورهای همسایه شرقی باید شبیه کشورهای اروپای غربی می‌شدند و ارزش‌ها و استانداردهای اتحادیه اروپا را اجرا می‌کردند (Frappi & Pashayeva, 2012: 20).

سال ۲۰۰۳، زمانی که اتحادیه اروپا سیاست همسایگی خود را آغاز کرد، قفقاز جنوبی در آن گنجانده نشده بود. با وجود این، اندکی بعد در ۱۲ مه ۲۰۰۴ راهبرد اتحادیه اروپا برای سیاست همسایگی در سند کمیسیون با عنوان «سند راهبردی سیاست همسایگی اروپا»^{*} توضیح داده شده است. کمیسیون اروپا در این سند راهبردی، گنجاندن جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان در قلمروی سیاست همسایگی را توصیه کرده است. این سند بر گروهی از کشورهایی که در ارزش‌ها و هدف‌های بنیادین با اتحادیه اروپا مشترک هستند و نیز توسعه روابط نزدیک‌تر و همگرایی اقتصادی و سیاسی بیشتر با آن‌ها تأکید کرده است. مهم‌ترین منطق سیاست همسایگی «همه‌چیز به جز عضویت»[□] یا «به اشتراک گذاشتن همه‌چیز جز نهادها»[□] است. بر این اساس، گنجاندن قفقاز جنوبی در سیاست همسایگی به‌عنوان مرحله جدیدی در حضور اتحادیه اروپا در این منطقه برآورد می‌شود (EFE, 2012: 193).

اتحادیه اروپا برای پیشبرد هدف‌های تعیین‌شده در سیاست همسایگی با مشورت با دولت‌های متبوع کشورهای هدف و نیز جامعه مدنی آن‌ها برنامه‌های اجرایی جداگانه‌ای برای

*. European Neighborhood Policy Strategy Paper

†. All but membership

‡. Sharing everything but institutions

هر یک از این کشورها تصویب کرد. برنامه عملی برای کشورهای قفقاز جنوبی در سال ۲۰۰۵ تصویب شد و ابزار مالی این برنامه‌های اجرایی دو دوره مشابه در سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۳ را شامل می‌شد. سه کشور قفقاز جنوبی در تلاش برای گنجاندن مفاد ویژه در این برنامه‌های اجرایی در سطح‌های متفاوت موفق بوده‌اند. برنامه اجرایی ارمنستان به مفهوم «اصل تعیین سرنوشت مردم توسط خود» اشاره کرده است. برنامه اجرایی جمهوری آذربایجان برخلاف برنامه اجرایی برای کشورهای قفقاز جنوبی موضوع‌های مختلفی همچون توسعه اقتصادی، تقویت دموکراسی و حقوق بشر، انرژی، حمل‌ونقل، حفظ محیط‌زیست، ارتباطات فرد با فرد، ایجاد نهادهای سیاسی، همکاری فرامرزی و منطقه‌ای را در بر دارد (Babayan, 2010: 13).

سیاست همسایگی نشان‌دهنده برداشتن یک گام مهم به جلو در حمایت از دموکراتیک‌کردن، حکمرانی خوب و حاکمیت قانون به‌عنوان اولویت‌های پیش‌گفته در طرح‌های اجرایی امضا شده با ارمنستان (اولویت نخست)، جمهوری آذربایجان (اولویت دوم) و گرجستان است (Orkhan, 2012: 55). سیاست همسایگی اروپا برای پیشبرد سیاست‌های موردنظر خود از دادن کمک‌های مالی از دو ابزار استفاده کرده است: ابزار نخست، ابزار مشارکت همسایگی اروپا* است که بین سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۳ مورد استفاده بود و با آن ۱۲ میلیارد یورو به کشورهای هدف کمک شد. ابزار دوم، ابزار همسایگی اروپا[†] است که در سال ۲۰۱۴ جایگزین ابزار اول شد و در سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۵ با آن ۱۸ میلیارد و ۲۰۰ میلیون یورو به کشورهای هدف کمک شد که کشورهای قفقاز جنوبی جزو آن‌هاست (www.ces-med.eu). سیاست همسایگی همچنین در سال ۲۰۱۵ برخی اصلاحات داشت.

ابتکار همکاری دریای سیاه

سیاست همسایگی اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۴ بسته‌های گسترش روابط این اتحادیه با کشورهای قفقاز را هموار کرد، اما پس از عضویت رومانی و بلغارستان در سال ۲۰۰۷ اتحادیه اروپا که از دریای سیاه با منطقه قفقاز همسایه شده بود به منطقه دریای سیاه توجه بیشتری کرد. در این چارچوب اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۸ «همکاری دریای سیاه»[‡] را به‌عنوان ابتکار منطقه‌ای برای توسعه همکاری منطقه‌ای در عرصه‌های خاصی همچون انرژی، حمل‌ونقل و محیط زیست ایجاد کرد (Yazgan, 2017: 1). تأسیس ابتکار همکاری دریای سیاه در آوریل ۲۰۰۷ از سوی کمیسیون اروپا به پارلمان اروپا پیشنهاد شد. پارلمان اروپا در قطعنامه ۱۷ ژانویه ۲۰۰۸ بر اهمیت همکاری بین اتحادیه اروپا و کشورهای منطقه تأکید کرد. در پی آن ابتکار

*. European Neighbourhood Partnership Instrument (ENPI)

†. European Neighbourhood Instrument (ENI)

‡. Black Sea Synergy

همکاری دریای سیاه به طور رسمی در نشست مشترک فوریه ۲۰۰۸ وزیران خارجه کشورهای عضو اتحادیه اروپا و وزیران خارجه کشورهای منطقه دریای سیاه در کی‌یف شروع شد (Commission, 2015: 1). این ابتکار دربردارنده عضویت و سیاست‌های هم‌پوشان با ساختارهای نهادی دیگر اتحادیه اروپا و نیز نهادهای بین‌المللی است. کشورهای شرکت‌کننده در همکاری دریای سیاه یعنی ارمنستان، جمهوری آذربایجان، گرجستان، مولداوی و اوکراین بخشی از ابتکار مشارکت شرقی هستند که اندکی بعد از ابتکار همکاری دریای سیاه به‌عنوان بخشی از سیاست گسترده‌تر سیاست همسایگی اتحادیه اروپا شکل گرفت.

مشکل اصلی اتحادیه اروپا در همکاری طرح همکاری دریای سیاه اولویت‌بخشیدن به امنیت انرژی بر تحول سیاست‌هایش در برابر کشورهای ساحلی دریای سیاه و علاقه به برخی تحولات سطحی به جای ایجاد تحول دمکراتیک واقعی و حل و فصل مسالمت‌آمیز منازعه‌های حل نشده است. در واقع اتحادیه اروپا به جای آن باید اولویت خود را بر چگونگی دستیابی به ثبات منطقه قرار می‌داد که مستقیم با امنیت انرژی ارتباط دارد. به این دلیل که بدون قفقاز جنوبی باثبات، اتحادیه اروپا در تلاش‌هایش برای تنوع‌بخشی به تأمین‌کنندگان انرژی و امنیت‌بخشی به مرزهای شرقی‌اش موفق نمی‌شود (Erdogan, 2012: 19).

ابتکار مشارکت شرقی

برنامه مشارکت شرقی اتحادیه اروپا به طور رسمی در نشست ۷ مارس ۲۰۰۸ سران این اتحادیه در پراگ آغاز شد. ایده آغاز طرح مشارکت شرقی نتیجه طرح پیشنهادی لهستان و سوئد بود. هدف این برنامه، حمایت از اصلاحات دمکراتیک و توسعه اقتصاد بازار همسایگان شرقی اتحادیه اروپا بود تا از این راه به ثبات سیاسی و اقتصادی آن‌ها کمک کند. کشورهای هدف برنامه مشارکت شرقی که چشم‌انداز عضویت در اتحادیه اروپا فراروی آن‌ها قرار نداشت سه کشور واقع در قفقاز جنوبی شامل جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان و سه کشور اوکراین، روسیه سفید و مولداوی بودند. تصمیم اتحادیه اروپا برای شروع این طرح بر چند دلیل استوار بود: اول اینکه تحولات در اروپای شرقی و قفقاز جنوبی بر اتحادیه اروپا تأثیر می‌گذارد. دوم، بسیاری از کشورهای این منطقه در نتیجه گسترش اتحادیه اروپا با آن هم‌مرز شده بودند. در نتیجه، امنیت، ثبات و رفاه آن‌ها برای اتحادیه اروپا اهمیت ویژه‌ای داشت. سوم، کشورهای هدف برنامه مشارکت شرقی در سطح‌های مختلف در حال اجرای اصلاحات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بودند و تمایل خود برای روابط نزدیک‌تر و عمیق‌تر با این اتحادیه را اعلام کرده بودند (Ghazinyan, 2010: 37).

بیانیه سران اروپا در نشست پراگ که مبنای شکل‌گیری برنامه مشارکت شرقی است، این برنامه را نوعی مشارکت جاه‌طلبانه‌تر مبتنی بر منافع و تعهدهای متقابل و نیز مالکیت و

مسئولیت مشترک تعریف کرده است. این برنامه بر مبنای روابط قراردادی دوجانبه موجود و به‌عنوان تکمیل‌کننده آن بنا شده است (Frappi & Pashayeva, 2012: 26). در بیانیه نشست ۷ مه ۲۰۰۸ اتحادیه اروپا و شش شریک شرقی آمده است که هدف اصلی مشارکت شرقی ایجاد شرایط ضروری برای سرعت‌بخشیدن به همبستگی سیاسی و همگرایی بیشتر اقتصادی بین اتحادیه اروپا و کشورهای علاقه‌مند است. ایجاد یک بعد شرقی به سیاست همسایگی، سبب تقویت سیاست اتحادیه اروپا نسبت به کشورهای شریک می‌شود. با این هدف، مشارکت شرقی در پی حمایت از اصلاحات سیاسی و اجتماعی - اقتصادی کشورهای شریک و تسهیل نزدیکی آن‌ها به اتحادیه اروپاست. این تعهد مشترک به ثبات، امنیت و رفاه اتحادیه اروپا، کشورهای شریک و در واقع کل قاره اروپا کمک خواهد کرد (EFE, 2012: 193).

مشارکت شرقی در مقایسه با سیاست همسایگی تحولی مثبت است. به این دلیل که برخلاف سیاست همسایگی که هم‌زمان ده کشور همسایه جنوبی و شش کشور همسایه شرقی را به‌طور یکسان مورد نظر قرار داده بود، مشارکت شرقی فقط به‌سوی کشورهای همسایه عضو اتحاد شوروی جهت‌گیری شد و سیاست‌های اتحادیه اروپا در مورد همسایگان شرقی را تقویت می‌کرد. رهیافت سیاست همسایگی، برای ایجاد روابط مثبت و همکاری با دولت‌های قفقاز جنوبی که با سرعت یکسان برای همه این کشورها تنظیم شده بود با سیاست‌های این سه دولت برای متفاوت بودن با یکدیگر و داشتن روابط مستقل با بازیگران خارجی همچون اتحادیه اروپا در تضاد بود. برای نمونه، جمهوری آذربایجان نیازمند یک شریک راهبردی قوی بود تا به او در نوسازی اقتصاد و مدیریت کمک کند. در حالی که گرجستان علاقه زیادی به یکپارچه‌سازی عمیق‌تر همه بخش‌های دولتش در اتحادیه اروپا داشت. مشارکت شرقی تا حد زیادی این رهیافت را اصلاح کرد، زیرا بر مالکیت مشترک، جدایی و مشروط‌سازی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی تأکید دارد (Meister 2011). رهیافت ابتکار مشارکت شرقی موجب شده است در مراحل بعدی روابط اتحادیه اروپا با کشورهای قفقاز جنوبی بیشتر به‌سوی جدایی و تفاوت حرکت کند. نمود عملی این امر در حرکت اتحادیه اروپا به‌سوی امضای موافقت‌نامه‌های دوجانبه جدید با کشورهای قفقاز جنوبی به‌عنوان سازوکار جدید تنظیم‌کننده روابط است.

موافقت‌نامه‌های دوجانبه جدید

اتحادیه اروپا و کشورهای قفقاز جنوبی پس از تجربه انواع سازوکارهای مختلف دوجانبه و چندجانبه و با درس‌گرفتن از تجربه‌های ناشی از اجرای آن‌ها در آخرین تحول به‌سوی امضای موافقت‌نامه‌های دوجانبه جدید حرکت کردند. در اولین گام در این جهت اتحادیه اروپا و

گرجستان در ۲۷ ژوئن ۲۰۱۴ موافقت‌نامه هم‌پیوندی* امضا کردند که از اول ژوئیه ۲۰۱۶ اجرایی شد. این موافقت‌نامه همراه با موافقت‌نامه تجارت آزاد عمیق و همه‌جانبه،[‡] بنیانی برای یکپارچه‌سازی بلندمدت سیاسی، اقتصادی گرجستان در اتحادیه اروپا به وجود آورده است. همچنین رویکرد جاه‌طلبانه گرجستان برای افزایش پایدار دموکراسی، حاکمیت قانون، حقوق بشر، حاکمیت خوب و توسعه اقتصادی را نشان می‌دهد (Georgia and the EU, 2018).

یکی از مهم‌ترین بخش‌های موافقت‌نامه همکاری که در ۲۷ ژوئن ۲۰۱۴ میان اتحادیه اروپا و گرجستان امضا شد، موافقت‌نامه تجارت آزاد عمیق و همه‌جانبه است. این موافقت‌نامه شامل سازوکارهای همکاری تجاری و اقتصادی در اتحادیه اروپا می‌شود و درهای بازار واحد اروپایی را به روی گرجستان می‌گشاید. مفاد این موافقت‌نامه به معنای ضمنی، سازگاری قوانین گرجستان با اتحادیه اروپا است. به طوری که همه قوانین گرجستان باید به تدریج با قوانین اتحادیه اروپا سازگار شود. این موافقت‌نامه همچنین روابط اتحادیه اروپا با گرجستان و روابط کشورهای عضو اتحادیه اروپا با این کشور را قاعده‌مند می‌کند (Niknami, 2019: 260). کمیسیون اروپا در ۲ فوریه ۲۰۲۰ درباره اجرای موافقت‌نامه هم‌پیوندی با گرجستان گزارشی منتشر کرد که می‌گوید تعهد شدید گرجستان به هم‌پیوندی سیاسی و یکپارچه‌سازی اقتصادی با اتحادیه اروپا به‌عنوان یک اولویت باقیمانده است و از سوی ۷۸ درصد مردم این کشور حمایت می‌شود. اتحادیه اروپا گرجستان را شریکی اصلی در منطقه می‌داند و به‌طور کامل حمایت خود را از حاکمیت و یکپارچگی سرزمینی آن در چارچوب مرزهای شناخته‌شده بین‌المللی ادامه می‌دهد (European Commission, 2020).

جمهوری آذربایجان و اتحادیه اروپا که از سال ۱۹۹۹ با یکدیگر موافقت‌نامه مشارکت و همکاری دارند، مذاکره برای امضای موافقت‌نامه هم‌پیوندی را آغاز کردند. در سال ۲۰۱۳ دولت آذربایجان بنابر این خواسته که می‌خواهد همکاری پیشرفته با اتحادیه اروپا را بدون پیروی از دستور کار هنجاری آن تضمین کند، موافقت‌نامه هم‌پیوندی را کنار گذاشت. از نظر جمهوری آذربایجان موافقت‌نامه هم‌پیوندی ملاحظه منافع راهبردی این کشور را نداشت. به‌ویژه اینکه عبارت‌پردازی دقیقی درباره منازعه قره‌باغ و حمایت از یکپارچگی سرزمینی این کشور در مقایسه با موافقت‌نامه‌های هم‌پیوندی امضا شده با گرجستان، مولداوی و اوکراین نداشت. موافقت‌نامه هم‌پیوندی چشم‌انداز عضویت و تضمین امنیت برای جمهوری آذربایجان در پی نداشت و تنها به دلیل عضو نبودن این کشور در سازمان جهانی تجارت فقط جذابیت اقتصادی داشت که آن نیز با موافقت‌نامه مشارکت راهبردی تأمین‌پذیر بود.

*. Association Agreement (AA)

‡. Deep and Comprehensive Free Trade Agreement (DCFTA)

بر این اساس، جمهوری آذربایجان پس از کنار گذاشتن موافقت‌نامه هم‌پیوندی وارد گفت‌وگو برای امضای موافقت‌نامه مشارکت راهبردی* با اتحادیه اروپا شد. پیش‌نویس اولیه این موافقت‌نامه در سال ۲۰۱۵ از سوی جمهوری آذربایجان به اتحادیه اروپا ارائه شد. این موافقت‌نامه که مذاکرات آن از فوریه ۲۰۱۷ آغاز و اکنون به مراحل پایانی نزدیک شده است، قرار است موافقت‌نامه‌ای همه‌جانبه باشد و سطح گسترده‌ای از موضوع‌ها را دربرگیرد و جایگزین موافقت‌نامه مشارکت و همکاری پیشین جمهوری آذربایجان با اتحادیه اروپا شود، اما در سه حوزه سیاسی، امنیتی، تجارت، سرمایه‌گذاری و اقتصاد و مسائل اجتماعی و انسانی بر بنیان‌های موافقت‌نامه پیشین استوار خواهد بود. در بخش سیاسی موافقت‌نامه مشارکت راهبردی به دو اصل تأکید شده است: نخست، اصل جداسازی و تمایز[†] که در سند بررسی سال ۲۰۱۵ سیاست همسایگی اتحادیه اروپا ایجاد شد و خواستار رهیافت منعطف در بررسی منافع و خواسته‌های مختلف شریک‌های اتحادیه اروپاست؛ دوم، اصل «عمل‌گرایی اصولی شده»[‡] که به‌عنوان یک مفهوم در راهبرد جهانی سال ۲۰۱۶ اتحادیه اروپا[§] باهدف کاهش جاه‌طلبی‌های بروکسل در مورد تقویت دموکراسی و حقوق بشر ایجاد شده است (Gurbanov, 2017: 2-4). موافقت‌نامه جدید دربردارنده مسائل سیاسی، تجاری، انرژی و دیگر موضوع‌های خاص مانند شرایط برای ایجاد رژیم بدون گذرنامه خواهد بود. این موافقت‌نامه دربردارنده مفادی درباره سیاست خارجی و امنیتی مشترک** و موضوع‌های غیرمربوط با سیاست خارجی و امنیتی مشترک از جمله مفاد قوی درباره دموکراسی، حاکمیت قانون و حقوق بشر خواهد بود (Jiráček, 2019).

ارمنستان نیز به‌عنوان دیگر کشور قفقاز جنوبی در ۲۴ نوامبر ۲۰۱۷ موافقت‌نامه مشارکت جامع و گسترده‌ای با اتحادیه اروپا^{††} امضا کرد. این موافقت‌نامه، جایگزین موافقت‌نامه قدیمی مشارکت و همکاری بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان^{‡‡} شد که در سال ۱۹۹۶ امضا شده بود و گروه گسترده‌ای از همکاری‌ها در حوزه‌های اقتصاد، تجاری، سیاسی و سیاست‌های بخشی را در بردارد. همچنین همکاری حقوقی، حاکمیت قانون، مبارزه با پولشویی و تأمین مالی تروریسم، مبارزه با جرائم سازمان‌یافته و فساد را شامل می‌شود. در برخی عرصه‌ها نیز موافقت‌نامه به‌شکلی طراحی شده است که قوانین ارمنستان را به تدریج به مقررات اتحادیه اروپا نزدیک کند (Council of Europe, 2017). هدف این موافقت‌نامه تقویت مشارکت و همکاری

*. Strategic Partnership Agreement

†. differentiation

‡. principled pragmatism,

§. EU's 2016 Global Strategy (GS)

** on Common Foreign and Security Policy (CFSP)

††. EU-Armenia Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA)

‡‡. EU-Armenia Partnership and Cooperation Agreement (PCA)

همه‌جانبه سیاسی و اقتصادی بین اتحادیه اروپا و ارمنستان بر مبنای ارزش‌های مشترک و روابط نزدیک از جمله با افزایش مشارکت ارمنستان در سیاست‌ها، برنامه‌ها و نهادهای اتحادیه اروپاست (Khvorostiankina, 2018: 4).

نتیجه

تحولات ناشی از فروپاشی اتحاد شوروی، منطقه قفقاز جنوبی شامل کشورهای گرجستان، ارمنستان و جمهوری آذربایجان را به‌عنوان زیرمنطقه‌ای مهم در سیاست بین‌الملل آشکار کرد. منطقه قفقاز جنوبی برای اتحادیه اروپا از چند جهت اهمیت دارد: جایگاه ژئوپلیتیک منطقه، وجود منابع انرژی شامل نفت و گاز که اتحادیه اروپا برای متنوع‌کردن منابع تأمین انرژی خود به آن نیاز دارد، موقعیت مسیر حمل و نقلی منطقه از نظر ارتباط دادن شمال و جنوب و شرق و غرب و نیز منازعات حل و فصل نشده منطقه مانند منازعه قره‌باغ در میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان یا منازعه در اوستیایی جنوبی و آبخازیا در گرجستان که امنیت اتحادیه اروپا را در تأثیر قرار داده است. به دلیل اهمیت منطقه قفقاز جنوبی برای اتحادیه اروپا، این اتحادیه تلاش کرده است در چارچوب قدرت هنجاری و در پرتو تحولات عینی، اهداف متنوع خود را در این منطقه دنبال و سازوکارهای مختلفی طراحی و اجرا کند.

تأکید روابط خارجی اتحادیه اروپا بر قدرت هنجاری، این اتحادیه را از دیگر بازیگران در قفقاز جنوبی متفاوت کرده است. در واقع، پیگیری رویکرد هنجاری اتحادیه اروپا در قفقاز جنوبی نوعی سیاست اروپایی‌سازی خارجی به معنای گسترش هنجارها، استانداردها و ارزش‌های اتحادیه اروپا فراتر از مرزهای سیاسی این اتحادیه است. اتحادیه اروپا با رویکرد هنجاری هدف‌هایی همچون تقویت حقوق بشر، دموکراسی‌سازی، اجرای حاکمیت قانون و تقویت حکمرانی خوب را در چارچوب قدرت هنجاری خود در کشورهای هدف دنبال می‌کند. ابزارهای این سیاست مواردی همچون حمایت از نهادسازی، آزادسازی تجاری، اصلاحات اقتصادی، انسجام در قانون‌گذاری و کمک به حل و فصل منازعه‌ها است. سازوکارهای تنظیم‌کننده هدف‌ها و ابزارهای روابط اتحادیه اروپا با کشورهای قفقاز جنوبی شامل امضای موافقت‌نامه‌های مشارکت و همکاری دوجانبه، ایجاد سیاست همسایگی، تعیین نماینده ویژه اتحادیه اروپا برای قفقاز جنوبی، ابتکار همکاری دریای سیاه، برنامه مشارکت شرقی و موافقت‌نامه‌های دوجانبه جدید است که در روند تحولی در یک دوره ۳۰ ساله ایجاد شده است.

تحول در رویکرد اتحادیه اروپا و سازوکارهای تنظیم‌کننده روابط آن با قفقاز جنوبی دو واقعیت مهم را نشان می‌دهد: نخست، پیچیدگی‌های روابط منطقه‌ای و پویایی‌های متفاوت در قفقاز جنوبی که همکاری سطح دولتی را در تأثیر قرار داده و رویکردهای راهبردی متفاوتی

بین کشورهای این منطقه برای روابط با اتحادیه اروپا موجب شده است. دوم، فاصله‌گرفتن نسبی اتحادیه اروپا از رویکرد هنجاری کل‌گرایانه با پذیرش اصل جداسازی و اصل عمل‌گرایی اصولی‌شده در روابط خارجی. این وضعیت نشان می‌دهد که بروکسل به تدریج از جاه‌طلبی‌های هنجاری فراگیر خود در روابط با کشورهای قفقاز جنوبی تا اندازه‌ای کم کرده است و با در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، نوعی رهیافت منعطف در بررسی منافع و خواسته‌های مختلف کشورهای قفقاز جنوبی در پیش گرفته است. در نتیجه آن، روند تحول سازوکارهای تنظیم‌کننده روابط اتحادیه اروپا با کشورهای قفقاز جنوبی از چندجانبه‌گرایی فراگیر به سوی دوجانبه‌گرایی جداگانه پیش رفته است.

References

- Alieva, Leila (2006), **EU and South Caucasus**. Washington, DC: Bertelsmann Group for Policy Research.
- Babayan, Nelli (2010), **Fear or Love Thy Neighbour? EU Framework of Fostering Regional Cooperation in the South Caucasus**. Brussels: School of International Studies, University of Trento.
- Bekiarova, Natalia (2019), South Caucasus as a Region of Strategic Importance. **International E-Journal of Advances in Social Sciences**, Vol. 5, No. 14, pp. 1016-1025 (doi:10.2139/ssrn.3449954).
- Commission, European (2015), **Black Sea Synergy: Review of a Regional Cooperation Initiative**, Brussels: High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy.
- Cornell, Svante E, and S Frederick Starr (2006), **The Caucasus: A Challenge for Europe**. Uppsala: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
- Council of Europe (2017, 11), Council of Europe, Available at: https://www.coe.int/en/web/corruption/bilateral-activities/ukraine/-/asset_publisher/plqBCeLYiBJQ/content/eu-armenia-comprehensive-and-enhanced-partnership-agreement-cepa-signed?inheritRedirect=false (Accessed on 3/10/2020)
- Delcour, Laure and Katharina Hoffmann (2018), **The EU's Policy in the South Caucasus**. Nice: Centre International de Formation Européenne.
- EFE, Haydar (2012), Foreign Policy of the European Union towards the South Caucasus. **International Journal of Business and Social Science**, Vol. 3 No. 17, pp. 187-199. Available at: https://ijbssnet.com/journals/Vol_3_No_17_September_2012/21.pdf

- Erdogan, Ayfer (2012), Dynamics of Transformation and Security Building in the Black Sea Region. In: K. Kakachia, **Reinvigorating Cross Border Cooperation in Black Sea Region: Visions for Future**, pp. 15-20, Tbilisi: Universal Publishing House.
- EU Special Representatives (2019, 11 25), Available at: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/3606/EU%20Special%20Representativesc (Accessed on 3/10/2020).
- European Neighborhood Partnership Instrument (ENPI). (n.d.). Available at: <https://www.ces-med.eu/project/partners/enpi> (Accessed on 3/11/2020).
- European Commission (2020), **Joint Staff Working Document on Association Implementation Report on Georgia**. Brussels: High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy.
- Frappi, Carlo and Gulshan Pashayeva (2012), **EU Eastern Partnership: Common Framework or Wider Opportunity?** Milano: EGEA S.p.A.
- Georgia and the EU (2018, 2 8), Available at: https://eeas.europa.eu/delegations/georgia/49070/georgia-and-eu_en (Accessed on 3/9/2020)
- Ghazinyan, A (2010), **EU'S Foreign and Security Policy in the South Caucasus**. Yerevan: Yerevan State University Centre of European Law and Integration.
- Gogberashvili, Salome (2010), **Why Does the South Caucasus Matter for the EU and Russia**. Tbilisi: Institute of European Studies at Tbilisi State University.
- Gurbanov, Ilgar (2017), Strategic Partnership Agreement: A New Chapter in EU-Azerbaijan Relations. **Eurasia Daily Monitor**, Vol. 14, No. 84.
- Halbach, Uwe (2012), The European Union in the South Caucasus: Story of a Hesitant approximation. In: **South Caucasus 20 Years of Independence** pp. 300-315, Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Jiráček, Michal (2019, 12), **Three Eastern Partnership Neighbours in the South Caucasus**. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/172/three-eastern-partnership-neighbours-in-the-south-caucasus> (Accessed on: 3/8/2020)
- Jiráček, Michal; Carmona, Florian (2021), **Three Eastern Partnership neighbours in the South Caucasus**. Brussels: European Parliament.
- Khvorostiankina, Anna (2018), **EU-Armenia Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement: What Does It Mean for Armenian Legal System?** Ukraine: National University of "Kyiv-Mohyla Academy".

- Labarre, Frederic (2019, August 21), EU Engagement in the South Caucasus: A Brief Stock-taking. Available at: <https://www.institutfuersicherheit.at/eu-engagement-in-the-south-caucasus-a-brief-stock-taking/> (Accessed on 2/27/2020)
- Lynch, Dov (2003), The EU: toward a Strategy, in: N. Gnesotto, **The South Caucasus: a Challenge for the EU**, Paris: Institute for Security Studies, pp. 171-196.
- Manners, Jan (2009), **The Concept of Normative Power in World Politics**. Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
- Manners, Jan (2002), Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? **Journal of Common Market Studies**, Vol. 40, No. 2, pp. 235-258, (doi:10.1111/1468-5965.00353)
- Meister, Stefan (2011, 2 27), A New EU Approach towards the South Caucasus. Available at: <https://aussepolitik-net.+dgap.org/de/aussepolitiknet/regionen/new-eu-approach-towards-south-caucasus> (Accessed on 3/9/2020).
- Mkrtchyan, Igran, Huseynov, Tabib & Gogolashvili, Kakha (2009), **The European Union and the South Caucasus: Three Perspectives on the Future of the European Project**. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Motallebi, Masoud, Seyyed Mohammadreza Mousavi and Hosseinali Tooti (2014), The policy of Islamic Republic of Iran and EU in Southern Caucasia, Conflict or Collaboration. **Central Eurasia Studies**, Vol. 7, No. 2, pp. 355-374. (doi:10.22059/jcep.2014.52984) [in Persian]
- Niknami, Roxana (2019), Concluding EU- Georgia Free Trade Agreement (Opportunities and Challenges for the Islamic Republic of Iran). **Central Eurasia Studies**, Vol. 12, No. 1, pp. 253-271, (doi:10.22059/jcep.2019.269647.449808) [in Persian].
- Orkhan, Ali (2012), The European Union and Democratic Governance in the South Caucasus: A Stimulus for Regional Cross-Border Cooperation. In K. Kakachia, **Reinvigorating Cross Border Cooperation in Black Sea Region: Visions for Future**. Tbilisi: Universal Publishing House, pp. 52-57.
- Paul, Amanda (2016), **The EU and the South Caucasus 25 Years Since Independence**. Brussel: Heinrich Böll Stiftung.
- Popescu, Nicu (2006), **The EU and South Caucasus: Learning Lessons from Moldova and Ukraine**. Eurojournal.org.

- Ramezani, Mohammad Ali, & Naser Hekmatnejad (2015), Analysis of the European Neighborhood Policy (ENP): Ukraine as a Case Study. **Iranian Research Letter of International Politics**, Vol. 3, No. 2, pp. 49-71. (doi:10.22067/jipr. v3i2.4309) [in Persian].
- Rasooli Saniabadi, Elham and Mojtaba Roostaei (2018), Patterns of Friendship and Hostility and Crises in the South Caucasus. **Central Eurasia Studies**, Vol. 11, No. 1, pp. 23-139. (doi:10.22059/jcep.2018.225771.449692). [in Persian]
- Sabanadze, Natalie (2002), International Involvement in the South Caucasus. Flensburg: European Centre for Minority Issues.
- Sabbaghian, Ali (2020), Normative Power and Europeanization of the Islamic Countries of the Southern and Eastern Mediterranean through the European Neighborhood Policy. **Journal of Political Studies of Islamic World**, Vol. 8, No. 4, pp. 1-22. (doi:10.30479/psiw.2020.11311.2606) [in Persian].
- Samoudi Pilehroodi, Alireza (2017), The European Union's Normative Power; Instruments and Challenges. **Central Asia and Caucasus Journal**, Vol. 23, No. 97, pp. 1-32. Available at: http://ca.ipisjournals.ir/article_24964.html. [in Persian]
- Stewart, Emma J. (2011), Mind the Normative Gap? The EU in the South Caucasus. In R. G. Whitman, **Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives**, New York: Palgrave Macmillan, pp. 65-82.
- Stokke, Olav (2006), **Aid and Political Conditionality**. Oslo: Norwegian Foreign Policy Studies, Norwegian Institute of International Affairs.
- Whitman, Richard G. (2011), Norms, Power and Europe: A New Agenda for Study of the EU and International Relations. In: R. G. Whitman, **Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives**, New York: Palgrave Macmillan, pp. 1-22.
- Yazgan, Hatice (2017), Black Sea Synergy: Success or Failure for the European Union? **Marmara University Journal of Political Science**, pp. 67-78. Available at: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/301433>.